

Н.М.Терлецька, к.е.н.,
Чернівецький національний університет ім. Ю.Федьковича,
А.Д.Михайлюк, І.Р.Пашак,
Чернівецький торговельно-економічний інститут КНТЕУ,
м. Чернівці

ВІТЧИЗНЯНА СИСТЕМА ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: СУЧАСНІ РЕАЛІЇ ТА ПРОБЛЕМИ РЕФОРМУВАННЯ

У статті проведено аналіз діючої системи пенсійного забезпечення в Україні, а також обґрунтована необхідність запровадження диверсифікованої пенсійної системи як гаранта забезпечення фінансової незалежності та гідного рівня життя пенсіонерів.

In the article the analysis of the operating system of the pension providing is conducted in Ukraine, and also the necessity of introduction of the diversified pension system is grounded as a guarantor of providing of financial independence and deserving standard of living of pensionaries.

Сучасна демографічна криза в Україні супроводжується прискореним старінням населення та зростанням співвідношення кількості осіб пенсійного та працездатного віку. Проблема полягає в тому, що в нашій державі, як і в інших країнах колишнього СРСР, природний еволюційний характер демографічного переходу від початку був порушений війнами, революціями та іншими соціально-економічними катаклізмами, які швидко зруйнували звичний уклад життя і демографічної поведінки. Менше ніж за півстоліття рівень старіння населення України наблизився до показників розвинених європейських країн, де названі процеси розпочалися на **100-200** років раніше. Якщо за даними перепису **1959** р. населення України перебувало на порозі процесу старіння (частка осіб віком **60** років і старші становила **10,5%** загальної чисельності населення), то вже за результатами перепису **2001** р. рівень його старіння (**21,4%**) характеризується, як дуже високий.

Демографічне навантаження особами пенсійного віку на населення працездатного віку за цей період збільшилося в **1,8** рази (відповідно, **227‰** та **441‰**) (рис. 1).

Кризові явища перехідного періоду зумовили різке скорочення і без того невисокої народжуваності, що призвели до нового витка у процесі старіння населення України. Найвищі показники співвідношення кількості осіб пенсійного та працездатного віку (**418-419‰**) спостерігалися у **1998-1999** рр., найвища частка осіб віком **60** років і старші (**21,4-21,3%**) – у **2001-2003** рр.

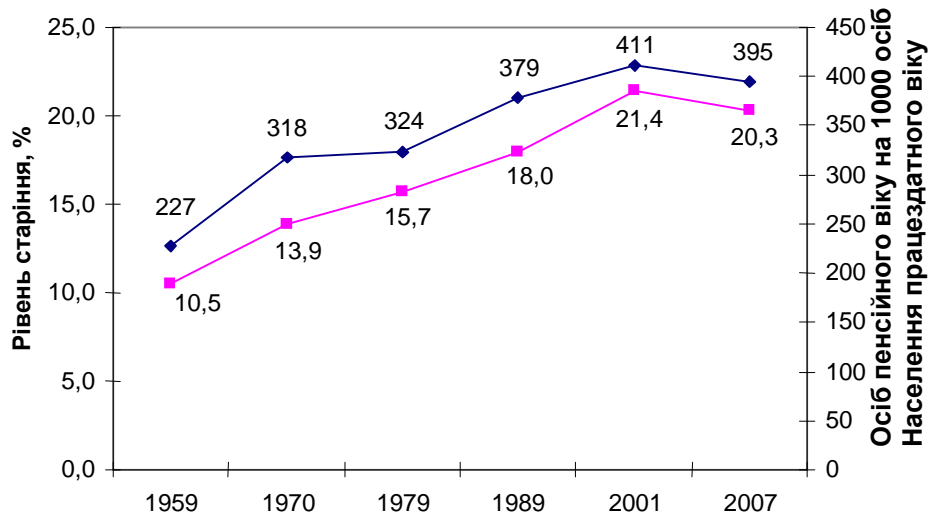

Рис. 1. Динаміка показників старіння населення України у 1959-2007 рр.

Внаслідок інертності демографічних процесів, за всіма варіантами демографічного прогнозу у першій половині поточного століття в Україні переважатиме дія сучасних депопуляційних тенденцій, тому показники старіння населення вийдуть далеко за межі максимального рівня, можливого для стаціонарного населення. Такий граничний показник становить **24-25%**. Скорочення чисельності населення відбуватиметься переважно за рахунок контингентів осіб працездатного віку, меншою мірою – дітей. Натомість чисельність осіб пенсійного віку зменшуватиметься лише у найближчі **3-4** роки, після чого стабільно зростатиме. Постійне скорочення чисельності цієї вікової групи можливе лише за реалізації низького (песимістичного) варіанту, але значно повільнішими темпами, ніж у населення працездатного віку (табл. 1).

Рівень старіння населення за всіх варіантів прогнозу швидко зростатиме і сягне у **2050** р. за низького варіанту **36,3%**, високого – **32,1%**, середнього – **32,2%**. Найвищий рівень демографічного навантаження (**810** осіб пенсійного віку на **1000** населення працездатного віку на кінець прогнозованого періоду) спостерігатиметься за умови реалізації низького (песимістичного) варіанту прогнозу, який поєднує високий рівень передчасної смертності з низькою народжуваністю, що не забезпечує відтворення контингентів працездатного віку. За високим (оптимістичним) варіантом прогнозу, який передбачає доволі

ФІНАНСИ

швидке зростання очікуваної тривалості життя за високого рівня народжуваності, демографічне навантаження сягатиме **721** особи пенсійного віку на **1000** осіб працездатного віку. Реалізація середнього (реалістичного) варіанту прогнозу в даному випадку надає найнижче співвідношення кількості населення пенсійного й працездатного віку – **714%**.

Таблиця 1

Прогноз показників старіння населення України

Показники	2007 (фактичні дані)	2010	2015	2020	2025	2030	2035	2040	2045	2050
низький										
Рівень старіння, %	20,3	20,4	21,2	22,7	24,4	25,2	26,7	28,8	32,2	36,3
Навантаження, ‰	395	392	418	452	468	484	522	595	708	810
високий										
Рівень старіння, %	20,3	20,4	21,3	22,9	24,6	25,5	26,8	28,2	30,1	32,1
Навантаження, ‰	395	393	425	471	500	523	558	609	677	721
середній										
Рівень старіння, %	20,3	20,5	21,4	22,8	24,3	25,0	26,2	27,6	29,8	32,2
Навантаження, ‰	395	394	425	464	48+6	505	535	587	660	714

Вочевидь, такі демографічні перспективи вимагають кардинальної перебудови всієї соціально-економічної системи, пристосування суспільства й економіки до особливостей «старого» населення, де кількість споживачів перевищує чисельність економічно активного населення. В умовах швидкого наступу «старості» соціальний захист людей похилого віку має стати одним з головних напрямів соціальних інвестицій, а їх обсяги та організація – невід’ємною частиною економічної системи країни.

Основу соціального захисту літніх людей становить пенсійне забезпечення, що створює для них власне джерело засобів існування. Кошти пенсійної системи, поза сумнівом, належать до соціальних інвестицій, причому не лише за соціальною спрямованістю кінцевого використання, а й за природою походження та механізмом фінансування.

В історичному плані першим видом пенсійного забезпечення були різноманітні форми довічного утримання осіб, які мали певні заслуги перед державою (переважно у військовій справі), за рахунок казни. Державне пенсійне забезпечення й нині

зберігається переважно як спосіб суспільної подяки чи компенсації, тобто виконує консолідуючу функцію в соціумі. Водночас, на державному (точніше сказати, суспільному) утриманні перебувають також непрацездатні особи, які не мають інших джерел засобів існування. У даному випадку пенсійне забезпечення набуває форми державної соціальної допомоги, що також відноситься до соціальних інвестицій, оскільки має чітко виражену соціальну спрямованість.

З розвитком ринкових відносин виникла й швидко набула поширення інша форма пенсійного забезпечення – пенсійне страхування. На відміну від державного пенсійного забезпечення, пенсійне страхування є формою резервування заробітної плати (чи інших видів доходів від зайнятості), що забезпечує підтримку матеріального добробуту в разі втрати працездатності через старість, інвалідність або втрату годувальника. Сплачуючи внески з пенсійного страхування, соціальні партнери – працівники та їх роботодавці – об'єднують свої зусилля та ресурси для створення колективних систем захисту та безпеки, що дає можливість розподілити ризики і збитки між громадянином та суспільством. При цьому забезпечується соціальний зв'язок не лише між учасниками ринку праці, а й між поколіннями, зокрема, між поколінням працездатних осіб та їхніми батьками й дітьми.

За механізмом фінансування вирізняють перерозподільні та накопичувальні пенсійні схеми. Перерозподільні схеми, які ще називають нефондованими або безрезервними, передбачають використання поточних надходжень на виплату пенсій наявним пенсіонерам. Надходження при цьому можуть бути у вигляді страхових внесків (яку страховій солідарній пенсійній системі) або спеціальних пенсійних зборів та інших обов'язкових платежів, що мають фіскальний характер, чи шляхом прямих асигнувань з Державного бюджету (застосовуються у державному пенсійному забезпеченні). У даному випадку добробут пенсіонерів безпосередньо залежить від доходів працюючого населення та фінансової спроможності Державного бюджету. Кошти перерозподільної пенсійної системи належать до соціальних інвестицій, оскільки забезпечують суспільні зобов'язання і мають всі ознаки соціальних видатків.

Накопичувальні пенсійні схеми засновані на можливості створення резерву для майбутніх доходів, завдяки тому, що надходження коштів спрямовуються не на забезпечення поточних пенсійних виплат, а на інвестування у різноманітні прибуткові проекти. Інвестиційний дохід дає змогу захистити пенсійні заощадження від інфляції, перекрити накладні видатки, пов'язані з обслуговуванням пенсійних активів, і створити фінансове підґрунтя для гідної старості. Накопичувальна природа обумовлює не лише соціальний, а й суто економічний інвестиційний ефект від таких пенсійних схем. Найпершими зиски від їх запровадження одержують саме суб'єкти економічної діяльності: доступ до пенсійних активів, перевагою яких є довгостроковий характер інвестування, значно розширює вибір інвестиційних ресурсів і стабілізує фондовий ринок. Таким чином, накопичувальні пенсійні схеми забезпечують поєднання й мультиплікацію соціальних та економічних ефектів: з одного боку, вони є складовою фінансових ринків, створюють передумови економічного зростання, з другого – надають матеріальне забезпечення в старості, а також розширюють можливості реалізації проектів соціального розвитку, адже пенсійні активи можуть інвестуватися у будівництво доріг, житла, інших об'єктів інфраструктури.

Як свідчить досвід усіх без винятку країн, забезпечити фінансову незалежність та гідний рівень життя пенсіонерів здатні лише гнучкі, диверсифіковані пенсійні системи, які поєднують у собі усі можливі способи і методи фінансування.

Зважаючи на останні економічні та демографічні тенденції, Світовий Банк рекомендує багаторівневу модель пенсійної системи, що базується на п'яти елементах:

Ї нульовий рівень, який забезпечує мінімальний рівень соціального захисту, тобто певна базова пенсія, що гарантовано надається державою усім громадянам при досягненні пенсійного віку, незалежно від того, чи працювали вони і чи сплачували пенсійні внески;

Ї перший рівень – солідарна система (**pay-as-you-go**), до якої зобов'язані сплачувати внески всі працюючі та їх роботодавці; за рахунок цих коштів виплачуються пенсії наявним пенсіонерам відповідно до їх страхової участі;

Ї другий рівень – обов'язкова накопичувальна система, до якої сплачується частина обов'язкових пенсійних внесків, накопичені пенсійні активи інвестуються з метою одержання інвестиційного доходу та захисту їх від інфляції;

Ї третій рівень – приватне недержавне забезпечення, що ґрунтується на засадах добровільної участі громадян та роботодавців у формуванні пенсійних накопичень з метою отримання додаткових пенсійних виплат;

Ї неформальний рівень, який включає фінансову та нефінансову підтримку людей похилого віку в межах родини або громади.

З огляду на значущість впливу демографічної ситуації на стан та перспективи розвитку пенсійного забезпечення, можна стверджувати, що пенсійні кошти належать до системи демографічних інвестицій. Хоча старість є комплексним медико-соціальним поняттям, її універсальним об'єктивним критерієм є вік, межа якого постійно віддаляється в міру зростання загальної тривалості життя та подовження періодів дитинства, молодості й зрілості. Стан здоров'я та режим смертності населення фактично визначають віковий поріг старості, відповідно до якого і має встановлюватися нормальний пенсійний вік.

Пенсійну систему слід розглядати як вид демографічних інвестицій тому, що вона визначає рівень життя непрацездатного населення. Варто згадати про існування великого розриву між мінімальним та максимальним розмірами пенсій. У зарубіжних країнах, як правило, співвідношення між нижньою та верхньою межею становить приблизно 1:4(5). Незважаючи на те, що в Україні надто складна демографічна ситуація, після 1 січня 2004 року (саме з дати набрання чинності пенсійної реформи) таке співвідношення становило 1:17. У 2008 році відповідно до Закону «Про Державний бюджет України на 2008 рік та про внесення змін до деяких законодавчих актів України» максимальний розмір пенсії не може перевищувати 12 мінімальних розмірів пенсії за віком, для працівників прокуратури та суддів розмір пенсії не може перевищувати 10 тисяч грн на місяць, а для народних депутатів пенсії взагалі не обмежуються.

Пенсійне забезпечення має безпосередній вплив на тривалість

життя не лише у післяпрацевдатному періоді, а й у молодшому віці. Доступність і надійність пенсійного забезпечення великою мірою визначають не лише трудову, а й життєву поведінку населення, оскільки формують суспільне уявлення про життя в пенсійному періоді. Якщо вихід на пенсію асоціюється з бідністю та соціальною ізоляцією, згасає мотивація до здорового способу життя та поведінки, що сприяла б збереженню здоров'я. Страх перед злиденною старістю, відчуття безперспективного, безрадінного існування є одним з головних психологічних чинників високої передчасної смертності.

Загалом слід наголосити, що в сучасних умовах без гарантій гідного рівня пенсійного забезпечення майже неможливо досягти скорочення смертності та збільшення тривалості життя у працевдатному та пенсійному періодах життя.

З викладеного вище можемо зробити висновок про те, що пенсійне забезпечення слід розглядати не просто як напрям соціального захисту, а як важливу складову фінансової системи, що забезпечує відтворення і розвиток населення та економічне зростання й конкурентоспроможність країни. При цьому надзвичайно важливо організувати пенсійну систему таким чином, щоб у суспільстві не виникало думки про те, що пенсіонери є утриманцями, тягарем або навантаженням для працюючих чи держави. Саме підхід до пенсійного забезпечення як до форми соціальних і, зокрема, демографічних інвестицій, дає можливість раціонально розв'язати зазначену проблему.

Список використаних джерел:

1. Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування: Закон України від 09.07.2003 р., із змінами та доповненнями, №1058-IV. - www.rada.gov.ua.
2. Про підвищення рівня пенсійного забезпечення громадян: Постанова Кабінету Міністрів України від 16.07.2008, №654. - www.kmu.gov.ua.
3. Бахмач А. Розвиток системи недержавного пенсійного забезпечення в Україні // Вісник Пенсійного фонду України. - 2008. - №3(69). - С.12-14.
4. Малецький О. Перспективи розвитку інформаційних систем Пенсійного фонду України у 2008 році // Пенсійний кур'єр. - 2008. - №12.
5. Сальникова Т. Пенсійне забезпечення: світовий досвід // Вісник Пенсійного фонду України. - 2008. - №7(73). - С.24-27.